

Daria Domarańczyk

Instytut Historii
Uniwersytet Łódzki

CZY KOBIETY NAUKI TO KOBIETY SUKCESU? POLKI I ICH DOKONANIA W PEDAGOGICE I PSYCHOLOGII NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU*

*Życie dzieł ludzkich przebiega inaczej niż życie człowieka.
Czasami umierają one wcześniej
niż ich twórcy. Ale bywa, że odzyskują one
nowe życie po latach, ożywione potrzebami
późniejszych pokoleń¹*

Abstract. The article is moving silhouettes and achievements closer three outstanding Polish womens psychologists: Helenas Deutsch, Józefa for Kodisowa and Józefa Joteyko. Listed women made meaning discoveries for the discussed learning. Unfortunately their achievements universally aren't known, in spite of the huge contribution to the development both into the native, as well as world psychology department. The text was based on the press of the age and on the specialist literature on the subject.

Keywords: Poland, psychology, women, history.

Abstrakt. Artykuł przybliży sylwetki i dokonania trzech wybitnych Polek psychologów: Heleny Deutsch, Józefy Kodisowej oraz Józefy Joteyko. Wymienione kobiety dokonały znaczących odkryć dla omawianej nauki. Niestety, ich osiągnięcia nie są powszechnie znane, mimo ogromnego wkładu w rozwój zarówno w rodzimą, jak i światową psychologię. Na potrzeby niniejszego tekstu wykorzystano doniesienia prasowe z okresu ich działalności oraz informacje zawarte w specjalistycznej literaturze przedmiotu.

Słowa kluczowe: Polska, psychologia, kobieta, historia.

* Niniejszy tekst jest inną wersją artykułu *Polskie pionierki psychologii naukowej z przełomu XIX i XX wieku*, który ukaże się w publikacji zbiorowej nakładem Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

¹ J. Zawieyski, *Maria Grzegorzewska*, „Więź” 1971, nr 3, s. 3.

Helena Deutsch, Józefa Kordisowa i Józefa Joteyko to postacie wyjątkowe w historii nauki polskiej. Patrząc przez pryzmat ówczesnych możliwości edukacyjnych kobiet, można domyślać się, że ich droga naukowa była szczególnie trudna. Ograniczenia płynące ze społecznej dyskryminacji przedstawicielek płci pięknej, bariery w dostępie do edukacji na wyższych uczelniach oraz brak suwerennej Ojczyzny to tylko najważniejsze problemy w ówczesnym czasie. Informacji, jakie posiadamy o naszych wybitnych rodaczkach, jest niewiele. W niniejszym artykule chciałabym przybliżyć sylwetki trzech wybitnych Polek podejmujących badania z zakresu psychologii i pedagogiki.

Pierwszą kobietą psychologiem, o której chciałabym opowiedzieć, była Helena z Rosenbachów Deutsch. Przyszła freudystka urodziła się 9 października 1884 roku w Przemyślu, jako czwarte dziecko prawnika Wilhelma Rosenbacha i Reginy z domu Fass. Jako młoda dziewczyna zaczęła buntować się przeciwko stereotypowemu podziałowi ról w rodzinie, gdzie ojciec zarabiający pieniądze był osobą najważniejszą, zaś rola matki ograniczała się tylko do obowiązków domowych. Jeszcze mieszkając w Przemyślu, nawiązała romans z żonatym i sporo starszym od niej przywódcą socjalistów Hermanem Libermanem. Następnie wyjechała na studia medyczne do Monachium i Wiednia, gdzie w 1912 roku obroniła rozprawę doktorską z zakresu psychiatrii. Wtedy po raz pierwszy zetknęła się z pracami twórcy psychoanalizy dotyczącymi seksualności dzieci. W tym samym roku poślubiła Feliksa Deutscha (przyjaciela Zygmunta Freuda) oraz rozpoczęła pracę jako asystentka w Uniwersyteckiej Klinice Psychiatrycznej w Wiedniu. Na wyższe stanowisko, mimo ogromnej wiedzy i zaangażowania, nie mogła liczyć ze względu na płeć. Mimo że Helena pochodziła z żydowskiej rodziny, a następnie związała swoje życie z Wiedniem, to zawsze podkreślała swoją polskość, o czym świadczą jej słowa z autobiografii:

Jak pokazuje opowieść o moim dzieciństwie, zawsze silnie identyfikowałam się z Polską. Wielokrotnie rozmawiałam o tym z Feliksem, ale nigdy nie osiągnęliśmy zgody: on uważał mnie za Żydówkę, ja siebie – za Polkę².

W 1918 roku Helena Deutsch przystąpiła do Wiedeńskiego Towarzystwa Psychoanalitycznego, choć jej zainteresowanie psychoanalizą rozpoczęło się wkrótce po podjęciu pracy we wspomnianej klinice. Podejmowała pionierskie badania z zakresu nerwicy kobiet, psychologii kobiecej, a w późniejszych latach psychoanalizy³.

Deutsch jest uznawana za jedną z czołowych przedstawicielek freudyizmu na świecie. W 1918 roku po nieudanej psychoanalizie przeprowadzonej na niej przez

² H. Deutsch, *Konfrontacja z samą sobą: epilog*, Warszawa 2008, s. 230.

³ T. Rzepa, B. Dobraczyński, *Historia polskiej myśli psychologicznej. Gałązki z drzewa Psyche*, Warszawa 2009, s. 262–263.

Freuda weszła w krąg jego najbliższych współpracowników. Freud uważał ją za swoją asystentkę. Dzięki współpracy z nim zyskała pozycję ważnej przedstawicielki szkoły psychoanalitycznej. W 1925 roku ukazało się jej wielkie dzieło pod tytułem *Zur Psychologie der weiblichen Sexualfunktionen* (O psychologii funkcji seksualnych kobiet). Była to pierwsza psychoanalityczna książka poświęcona psychologii kobiety⁴. Niestety, jej prace nie odniosły tak spektakularnego sukcesu jak autorstwa niemieckiej psychoanalityczki Karen Horney⁵. Deutsch oskarżana była przede wszystkim o bezkrytyczne podchodzenie do freudowskiej psychoanalizy⁶.

Badaczka przyczyniła się do zorganizowania w 1925 roku Wiedeńskiego Instytutu Szkoleniowego, którym od początku kierowała, mając doświadczenie w tej dziedzinie, jako że przez szereg lat była przewodniczącą komisji szkoleniowej Wiedeńskiego Towarzystwa Psychoanalitycznego. W roku 1923 przeprowadziła się do Berlina, gdzie kontynuowała edukację i przeszła szkołę Karla Abrahama. W 1935 roku rodzina Deutschów uciekła z Niemiec do USA. Helena Deutsch do śmierci mieszkała w Cambridge, gdzie pracowała jako renomowana psychoanalityczka. Polska freudystka, prekursorka psychoanalizy kobiecej, zmarła 29 marca 1982 roku⁷.

Choć istnieje bogata literatura dotycząca życia i pracy naukowej Deutsch w językach angielskim i niemieckim, polskiemu czytelnikowi ta postać została przybliżona dopiero 26 lat po jej śmierci, dzięki przełożonej na język polski jej autobiografii *Konfrontacja sama z sobą: epilog*, opublikowanej przez Wydawnictwo Cyklady w 2008 roku⁸.

Omawiając wkład Polek w rozwój myśli psychologicznej w początkowym jej okresie nie można pominąć osoby dr Józefy Kodisowej. Józefa Fabianna z Krzyżanowskich Kodisowa urodziła się 19 kwietnia 1865 roku w majątku Załucze na Nowogrodzyczynie w polskiej rodzinie ziemiańsko-urzędniczej, zubożałej na skutek konfiskat majątków po powstaniach listopadowym i styczniowym. Była córką Erazma Krzyżanowskiego i Zofii z Kozielskich. Początkowo naukę pobierała w domu rodzinnym, później na tajnych pensjach. W 1881 roku zdała egzamin państwowy na nauczycielkę i po śmierci ojca zaczęła pracę jako guwernantka na Litwie. W 1886 roku wyjechała na studia do Genewy, gdzie studiowała nauki społeczne. Po roku

⁴ *Ibidem*, s. 290.

⁵ Karen Horney (1885–1952) – niemiecka psychoanalityczka i psychiatra, prekursorka koncepcji psychodynamiki, współtwórczyni neopsychoanalizy. Jej najśłynniejsze dzieło to *Neurotyczna osobowość naszych czasów* (1937).

⁶ B. Boothe, *Helene Deutsch: macierzyństwo jako program życia*, [w:] *Najwybitniejsze kobiety w psychologii XX wieku*, S. Volkmann-Raue, H. E. Lück (red.), Sopot 2015, s. 58–59.

⁷ H. Deutsch, *op. cit.*, s. 273.

⁸ W. Bobrowska-Nowak, K. Czarecki, *Narodziny i rozwój psychologii w Polsce*, Katowice 1970, s. 81.

studiów genewskich przeniosła się na filozofię do Zurychu. W 1889 roku zawarła związek małżeński z Teodorem Kodisem. Po uzyskaniu doktoratu w Zurychu wyjechała w ślad za mężem do Stanów Zjednoczonych. Warto w tym momencie podkreślić, że była to pierwsza Polka, która uzyskała tytuł doktora filozofii.

Za oceanem działała w Związku Polaków w Ameryce, organizowała Uniwersytet Ludowy dla polskich emigrantów, nie rezygnując jednocześnie z pracy naukowej – publikowała liczne artykuły w czasopismach naukowych w Europie i w Stanach Zjednoczonych. W 1901 roku powróciła wraz z mężem i córką do Królestwa Polskiego, zamieszkując w Mińsku Mazowieckim. Tutaj również kontynuowała pracę naukową, jednocześnie bardzo aktywnie działając na rzecz emancypacji i równouprawnienia kobiet. Była też zaangażowana w ruch pacyfistyczny. Na terenie Mińska Mazowieckiego uczyła w szkołach różnego szczebla. Po śmierci męża w 1918 roku przeniosła się do Warszawy. Tam w latach 1919–1921 pracowała w Ministerstwie Robót Publicznych na stanowisku bibliotekarki. Doktor Józefa Kodisowa zmarła 30 grudnia 1940 roku w Warszawie. Została pochowana na sławieckim cmentarzu przy ulicy Wałbrzyskiej⁹.

Cecylia Walewska, opisująca w swej, wydanej w 1922 roku, książce *Kobieta polska w nauce* nasze wybitne rodaczki, poświęciła Kodisowej sporo uwagi. Charakteryzując zakres zainteresowań badaczki, wymieniła metodologię i teorię psychologiczną, procesy poznawcze – jak myślenie, postrzeganie oraz poznanie. W dalszym ciągu pogłębiała Kodisowa także swoją wiedzę z zakresu historii filozofii oraz psychologii. Pisała artykuły do „Przeglądu Filozoficznego”, oraz „Ruchu Filozoficznego”, zyskując nimi uznanie zarówno wśród polskich, jak i światowych specjalistów. W tym czasie powstały także jej najbardziej znane i cenione na świecie publikacje: *Co do analizy pojęcia apercpcji*, *Pojęcie odczuwana / wrażenia* oraz *Percepcja*, które ukazały się w „Przeglądzie Psychologicznym. W „Piśmie o Zmysłach i Fizjologii” znajduje się artykuł *Kilka empiryczno-krytycznych uwag co do nowej psychologii mózgu*.

Uczestniczyła w zakładaniu Polskiego Towarzystwa Psychologicznego w 1907 roku i w późniejszych latach pełniła także funkcję przewodniczącej. Wśród najbardziej znanych rozpraw Kodisowej należy wymienić: *Co to jest filozofia?*; *Biologiczne zadania psychologii*; *Upadek materializmu w nauce*; *O możliwości psychologicznego prawa czasu*; *Prawo rozwoju historycznego*; *Myślenie logiczne*; *O widzeniach przedsennych*; *Przestrzeń wizyjna*; *Rzeczywistość i jej naukowe pojęcie* oraz *Kant i jego znaczenie we współczesnej filozofii*¹⁰.

Trzecią z wybitnych polskich badaczek, której działalność chciałabym omówić, jest Józefa Joteyko. Ta znakomita uczona urodziła się 29 stycznia 1866 roku

⁹ *Ibidem*, s. 81.

¹⁰ C. Walewska, *Kobieta polska w nauce*, Warszawa 1922, s. 19–20.

w Poczujkach, w powiecie skwirskim, niedaleko Kijowa, gdzie rodzice, Lucjan i Karolina z Odrowążów Kurzańscy, posiadali majątek ziemski. Józefa była najstarsza z czwórki rodzeństwa. Początkowo pobierała nauki na stancji, następnie w średniej szkole żeńskiej w Warszawie. Po jej ukończeniu w 1884 roku z braku możliwości studiowania przez kobiety na ziemiach polskich wyjechała do Genewy, gdzie w 1888 roku uzyskała tytuł bakalaureata (obecnie licencjat) z nauk fizycznych i przyrodniczych. Następnie naukę kontynuowała w Paryżu, zdobywając w 1896 roku dyplom doktora wszechnauk medycznych. W 1898 roku Joteyko zdecydowała się na wyjazd do Brukseli, by pracować tam nad problemami fizjologii. Karierę naukową rozpoczęła w Instytucie Fizjologicznym w Solvaya, na stanowisku asystentki. W tym samym czasie zaczęła pracować na uniwersytecie w Brukseli, będąc w latach 1898–1903 pracownikiem laboratorium psychofizycznego, a następnie pełniąc obowiązki kierownika tego laboratorium. Od 1898 roku prowadziła na uniwersytecie brukselskim ćwiczenia, a od 1901 roku wykłady z psychologii eksperymentalnej. W latach 1900–1907 ogłosiła 88 artykułów, doniesień i sprawozdań z dziedziny fizjologii. Od 1909 roku swoją działalnością pedagogiczną Joteyko zaczęła obejmować coraz szersze kręgi osób, nie tylko w Belgii. Zorganizowała kursy letnie, którym nadała nazwę „Seminarium Pedologicznego”¹¹. W 1912 roku przekształciła je w Międzynarodowy Fakultet Pedologiczny, na którego wykładzie inauguracyjnym powiedziała bardzo szeroko komentowane w branżowych światowych pismach słowa:

Psychologia, psychotechnika, socjotechnika i pedagogika stanowią pierwotną jedność. Jedność ta została rozczłonkowana [...] dla celów klasyfikacji nauk i dla podziału pracy. O jej pochodzeniu nie należy jednak zapominać¹².

W tej właśnie wypowiedzi polska uczona sprecyzowała zakres badań przeprowadzonych w ramach kierowanej przez nią instytucji. Zamierzała w ramach wymienionych dyscyplin uwypuklić rolę dziecka jako podmiotu.

Odejście Joteyko w zainteresowaniach badawczych od fizjologii na rzecz psychologii wywoływało wśród uczonych spore zainteresowanie i jednocześnie obawy o ich rezultaty. Opisujący dokonania polskiej uczonej Stefan Baley w poświęconym jej osobie szkicu stwierdził:

Kiedy Joteyko przeniosła sferę swoich zainteresowań z fizjologii do psychologii, groziło jej niebezpieczeństwo pomieszania metod i punktów widzenia oraz celów obu nauk. [...] Pani Joteyko szczęśliwie uniknęła tego niebezpieczeństwa. W rozprawie bowiem *Eksperyment w badaniu zjawisk paranormalnych* z 1906 roku stwierdziła, że

¹¹ W. Bobrowska-Nowak, *Pionierzy psychologii naukowej w Polsce*, Katowice 1971, s. 115.

¹² M. Stefanowska, *Wspomnienie z życia Józefy Joteyko*, „Rocznik Pedagogiczny” 1929, t. 4, s. 12.

„nie każdy fizjolog ma prawo uważać się za kompetentnego w kwestiach psychologicznych i że psychologowie czerpią swą wiedzę ze specyficznego źródła, mającego dla niej podstawowe znaczenie, a mianowicie z introspekcji”¹³.

Polska uczona pełniła także zaszczytną funkcję przewodniczącej Belgijskiego Towarzystwa Neurologicznego, w ramach którego prowadziła pionierskie badania nad zjawiskiem zmęczenia, łączące fizjologię z psychologią. Ich efektem było odkrycie i zdefiniowanie prawa rozporządzalnego minimum Joteyko, które mówi o tym, że nawet mięśnie silnie zmęczone zachowują pewną resztę siły – rezerwy, która nie może już ulec wyczerpaniu. Rozpoczęła także analizę wpływu zmęczenia na sprawność procesów poznawczych, takich jak myślenie, szybkość podejmowania decyzji i wyobraźnię przestrzenną. Za wybitne osiągnięcia była pięciokrotną laureatką nagród Paryskiej Akademii Nauk oraz francuskiej Akademii Medycznej. W 1908 roku założyła w Brukseli czasopismo „La Revue Psychologique”, którego była redaktorką naczelną do czerwca 1914 roku. Na łamach tego czasopisma publikowano rozprawy poświęcone najnowszym badaniom psychologicznym, metodom terapeutycznym, wybitnym postaciom związanym z tą nauką oraz recenzje światowych publikacji. W 1909 roku była wybrana jako jedyna kobieta do komitetu organizacyjnego szóstego Międzynarodowego Kongresu Psychologii Fizjologicznej organizowanego w Genewie¹⁴.

Jako pierwsza kobieta została poproszona o przeprowadzenie cyklu wykładów z psychologii dziecka w Collège de France. Było to ogromne wyróżnienie nie tylko ze względu na płeć wykładowczyni, ale także fakt, że spośród naszych rodaków przed nią dostąpił tego zaszczytu jedynie Adam Mickiewicz¹⁵.

Wybuch I wojny światowej przerwał wieloletnią pracę wybitnej badaczki, ale po jej zakończeniu, już w wolnej Polsce, w 1919 roku podjęła się odbudowy struktur psychologii akademickiej. Założyła w Warszawie Koło Psychologiczne Słuchaczy, redagowała „Biuletyn Koła”, uczestniczyła w zebraniach organizacji nauczycielskich, przedstawiając swoje dotychczasowe osiągnięcia. Wtedy także rozpoczęła się jej współpraca z Marią Grzegorzewską – twórczynią polskiej szkoły pedagogiki specjalnej. Dla rodzimej psychologii założyła się przede wszystkim zakładając pierwsze polskojęzyczne czasopismo poświęcone tej nauce – „Polskie Archiwum Psychologii”. W umieszczonym w inauguracyjnym wydawnictwo numerze *Słowie wstępnym* napisała:

Przystępując do wydawania pierwszego w Polsce naukowego kwartalnika, poświęconego psychologii teoretycznej i stosownej, chcemy w kilku słowach wstępnych

¹³ S. Baley, *Józefa Joteyko jako psycholog eksperymentalny*, „Rocznik Pedagogiczny” 1929, t. 4, s. 36.

¹⁴ W. Bobrowska-Nowak, *op. cit.*, s. 129.

¹⁵ T. Rzepa, B. Dobraczyński, *op. cit.*, s. 140.

skreślić cele i zadania nowego wydawnictwa. Jest ono pierwszym – fakt znamieny, którego komentowanie daje dość smutny obraz stanu, w jakim naszym kraju znajdują się nauki psychologiczne [...]. A jednak jesteśmy świadkami psychologizacji przeróżnych dziedzin życia w innych krajach, wiemy także o zawrotnym niemal ruchu na polu psychologii teoretycznej, nie jest nam również obcem, że zarówno psychologia jak i psychotechnika (w szerokim tego słowa znaczenia) łączą swe wysiłki w celu rozwiązywania problemów dotyczących człowieka – jako jednostki i zbiorowości, jako dorosłego i dziecka¹⁶.

W dalszej części tekstu autorka obalała powszechnie panujący wówczas stereotyp mówiący o tym, że tylko lekarz ma wiedzę, jak leczyć. Przedstawiając kompetencje, jakie ma psycholog w krajach Europy Zachodniej, wyjaśniała, że odpowiednio wykształcony specjalista w tej dziedzinie stanie się partnerem dla medyków. Widocznym problemem w Polsce, zdaniem Joteyko, był brak większej liczby osób z uprawnieniami do wykonywania tego zawodu, co zaowocowało wystosowaniem postulatu przez uczoną do władz o wspieranie polskich ośrodków mających kształcić przyszłych psychologów. Następnie nawiązała do słów opublikowanych w 1908 roku na łamach wydawanego przez nią w Brukseli „La Revue Psychologique”. W inauguracyjnym numerze pisma stwierdziła, że psychologia nie jest postrzegana jako nauka, ale pewnego rodzaju ciekawostka. Zwróciła także uwagę na to, że nie każdy chętny może zostać psychologiem, co nie jest wynikiem tylko kwestii finansowych. Przyszły adept tego zawodu powinien zdawać sobie sprawę z własnych ograniczeń (różnic indywidualnych) i kierować się wyższymi wartościami. Pomocne miałyby być w tym specjalnie opracowane testy psychologiczne zdawane w czasie nauki. Joteyko odważnie, jak na tamte czasy, postulowała:

A jednak w interesie zarówno jednostek jak i społeczeństwa leży, aby ludzie najzdolniejsi i najlepiej przygotowani zajmowali stanowiska najwyższe. Należy przeto otrząsnąć się z tej mediokracji, która nas przytłacza. Rozpoznanie uzdolnień zwiększy w znaczny sposób produktywność, zarówno w dziedzinie przemysłowej jak naukowej i artystycznej. Da możliwość zużytkowania nawet i pod – wartości, ponieważ dana jednostka, wykazująca brak uzdolnień w pewnym kierunku, może się okazać wystarczającą w pełnieniu niektórych zawodów¹⁷.

Na samym końcu tekstu Joteyko przedstawiła powody założenia „Polskiego Archiwum Psychologii” oraz nakreśliła sylwetki jego twórców i potencjalnych odbiorców. Pismo miało stać się płaszczyzną wymiany myśli, poglądów oraz dokonań polskich psychologów. Cennym wsparciem miałyby być dla nich grupa stałych współpracowników – przedstawiciele innych profesji, jak lekarze, pedagodzy,

¹⁶ J. Joteyko, *Słowo wstępne*, „Polskie Archiwum Psychologii” 1926, nr 1, s. 1.

¹⁷ *Ibidem*, s. 2.

socjologowie, antropolodzy, prawnicy oraz psychotechnicy. Do redagowania tytułu zaproszono także członków Koła Psychologicznego oraz Polski Związek Nauczycielstwa Szkół Powszechnych. W końcowym akapicie *Słowa wstępnego* Joteyko ponownie nawiązała do swej wypowiedzi z 1908 roku:

Pismo nasze pragnie być łącznikiem między laboratorium, szkołą i życiem, między twórczą myślą naukową a twórczem urzeczywistnieniem szkoły współczesnej¹⁸.

Metody i poglądy głoszone przez badaczkę miały zarówno szereg zwolenników jak i oponentów wśród rodzimych psychologów, co stało się przyczyną nieprzyznania jej katedry na Uniwersytecie Warszawskim. Józefa Joteyko zmarła 24 kwietnia 1928 roku w Warszawie i została pochowana na Powązkach¹⁹.

Współcześnie nie poświęca się osobie tej wybitnej uczoney należytej uwagi. W podręcznikach akademickich nt. o historii polskiej pedagogiki czy psychologii bardzo często jej osoba i dokonania są marginalizowane bądź zupełnie pomijane. Wyjątkiem są w zasadzie te publikacje, które przywołują początki pedagogiki specjalnej i współpracę Marii Grzegorzewskiej z Józefą Joteyko. Jedyne autorzy opracowań poświęconych fizjologii mięśni szerzej zajmują się działalnością naukowo-eksperymentalną polskiej uczoney.

Piszący o Joteyko w latach sześćdziesiątych ubiegłego stulecia, Otton Lipkowski stwierdził:

W zakresie psychologii i pedagogiki poglądy J. Joteyko bardziej są zbieżne z dzisiejszymi poglądami i dzisiejszym stanem nauki w tych dziedzinach. [...] zasadnicza jej zasługa polegała na utorowaniu drogi dalszemu rozwojowi tych dyscyplin wiedzy i dalszemu postępowi praktyki pedagogicznej oraz polepszeniu ustroju szkoły polskiej²⁰.

Dlatego warto pokusić się o apel, żeby jej postać zajęła właściwe miejsce na łamach książek, których autorzy analizują powyższe zagadnienia i umieścić Joteyko wśród innych wybitnych polskich psychologów i pedagogów, jak Janusz Korczak, Florian Znaniecki, Helena Radlińska, Bogdan Nawroczyński czy Sergiusz Hessen.

Przedstawione przeze mnie sylwetki Polek – kobiet mających wpływ na rozwój myśli psychologicznej w końcu XIX i pierwszych dekadach XX wieku, wzbudzają podziw i wielki szacunek. Rodzime badaczki, mimo szeregu trudności związanych sytuacją społeczno-polityczną ziem polskich, ograniczeniami ze względu na płeć oraz finanse, znalazły się w kręgu wybitnych europejskich uczoney. Te trzy Polki

¹⁸ *Ibidem*, s. 4.

¹⁹ T. Rzepa, B. Dobraczyński, *op. cit.*, s. 142.

²⁰ O. Lipkowski, *Józefa Joteyko – życie i działalność*, Warszawa 1968, s. 11; cyt. za: P. Izdebski, *Józefa Joteyko: testy psychologiczne*, [w:] *Najwybitniejsze kobiety...*, s. 337.

aktywnie działały w ośrodkach badawczych zarówno na ziemiach polskich, jak i w europejskich (a nawet amerykańskich). Szczególne miejsce na kartach historii psychologii zajęła Helena Deutsch, która karierę rozpoczęła asystenturą w wiedeńskiej Klinice Psychiatrycznej, a zakończyła jako jedna z najzdolniejszych uczennic Freuda. Przedstawione przeze mnie kobiety ze świata nauki odniosły sukces zawodowy, ale też były spełnione w rodzinie. Są to jednak dość rzadkie przypadki, gdyż w większości obowiązywała niepisana dla kobiet zasada – dylemat życiowy „kariera czy rodzina”?

Bibliografia

- Baley S., *Józefa Joteyko jako psycholog eksperymentalny*, „Rocznik Pedagogiczny” 1929, t. 4, s. 36.
- Bobrowska-Nowak W., *Pionierzy psychologii naukowej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1971.
- Bobrowska-Nowak W., Czarecki K., *Narodziny i rozwój psychologii w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1970.
- Boothe B., *Helene Deutsch: macierzyństwo jako program życia*, [w:] *Najwybitniejsze kobiety w psychologii XX wieku*, S. Volkmann-Raue, H. E. Lück (ed.), W. Zeidler (tłum.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015, s. 58–59.
- Deutsch H., *Konfrontacja z samą sobą: epilog*, Cyklady, Warszawa 2008.
- Izdebski P., *Józefa Joteyko: testy psychologiczne*, [w:] *Najwybitniejsze kobiety w psychologii XX wieku*, S. Volkmann-Raue, H. E. Lück (red.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015, s. 321–340.
- Joteyko J., *Słowo wstępne*, „Polskie Archiwum Psychologii” 1926, nr 1, s. 1, 2, 4.
- Lipkowski O., *Józefa Joteyko – życie i działalność*, PWN, Warszawa 1968.
- Rzepa T., Dobraczyński B., *Historia polskiej myśli psychologicznej. Gałązki z drzewa Psyche*, PWN, Warszawa 2009.
- Stefanowska M., *Wspomnienie z życia Józefy Joteyko*, „Rocznik Pedagogiczny” 1929, t. 4, s. 12.
- Walewska C., *Kobieta polska w nauce*, Główna Księgarnia Wojskowa, Zakłady Graficzno-Wydawnicze „Książka” Warszawa 1922.
- Zawieyski J., *Maria Grzegorzewska*, „Więź”, 1971, nr 3, s. 3–23.

Biogram

Daria Domarańczyk – magister historii oraz dziennikarstwa i komunikacji społecznej na Uniwersytecie Łódzkim. Doktorantka w Katedrze Historii Polski XIX wieku na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego, gdzie przygotowuje rozprawę doktorską poświęconą początkom psychologii na ziemiach polskich w XIX wieku w świetle prasy Królestwa Polskiego.